

પ્રસ્તાવના

પ્રવર્તમાન શૈક્ષણિક જગતમાં અધ્યયન નિષ્પત્તિ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. જે ધ્યાનમાં રાખી ગુજરાત રાજ્યમાં દરેક ધોરણના અને વિષયના અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ નક્કી કરી તે તમામ શિક્ષકોને આપવામાં આવી છે. શિક્ષકોની વિવિધ તાલીમમાં પણ તેના વિશે વિષદ સમજ આપવામાં આવી છે, જેથી એના અંગે પુનરાવૃત્તિની જરૂરિયાત નથી.

સમગ્ર રાષ્ટ્રના સંદર્ભમાં જોઈએ તો આપણો અભ્યાસક્રમ એનસીઈઆરટીના અભ્યાસક્રમ સાથે તાલ મિલાવતો હોય એ જરૂરી છે. આ બાબત લક્ષમાં રાખી જીસીઈઆરટીએ એનસીઈઆરટીએ દરેક ધોરણ અને વિષયના સંદર્ભમાં આપેલ અધ્યયન નિષ્પત્તિઓનો અને આપણા રાજ્યમાં નિયત કરેલ અધ્યયન નિષ્પત્તિઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી બંને વચ્ચેના સામ્ય અને વૈષમ્યને શોધવાનો પ્રયાસ કરેલ છે. કેટલીક નિષ્પત્તિઓ બંને સ્થળે સમાનરૂપે જોવા મળી છે. તો કેટલેક સ્થળે ફેરફાર પણ જોવા મળેલ છે. આ મુજબ ભિન્નતા ધરાવતી નિષ્પત્તિઓને પૂરવણીના સ્વરૂપમાં સૌની સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ છે.

આ પૂરવણી આપવાનો મહત્વનો હેતુ એ છે કે આપણા શિક્ષકમિત્રો એનાથી અવગત થાય અને પાઠ્યપુસ્તક સિવાય પણ વિદ્યાર્થીઓને એવા અધ્યયન અનુભવો પૂરા પાડે જેથી રાષ્ટ્રના માળખા સાથે તે કદમ મિલાવતો થાય અને દેશના વિકાસમાં સમાનરીતે પોતાનું યોગદાન આપવામાં સક્ષમ બને.

રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ શૈક્ષણિક સિદ્ધિના માપન સમયે પણ આ અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે. જેથી આપણા પરિશ્રમની નોંધ રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ લેવાય.

આ પૂરવણી આપ સૌને ઉપયોગી થશે તેવી શ્રદ્ધા છે. તેમજ હજુ પણ સુધારાને અવકાશ હોવાથી તેના માટે આપનાં સૂચનોની અપેક્ષા છે.

નિયામક
જીસીઈઆરટી
ગાંધીનગર

અધ્યયન નિષ્પત્તિ પૂરવણી

ગણિત

ઘોરણ ૧	ઘોરણ ૨	ઘોરણ ૩
<ul style="list-style-type: none"> ▪ પોતાની ભાષામાં વિવિધ આકરો/વસ્તુઓનાં ભૌતિક લક્ષણોનું વર્ણન કરે. ઉદાહરણ તરીકે, દડો ગબડે છે, ખોખું સરકે છે, વગેરે. ▪ આંગળીઓ, વેંત, આગળના હાથની લંબાઇ, પગનો પંજો વગેરે જેવા બિન એકમરૂપ પરિમાણની મદદથી નાની લંબાઇના માપનો અંદાજ કાઢી શકે અને માપી શકે 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ પ્રાથમિક ત્રિપરિમાણીય આકૃતિ જેમકે, સમઘન, નળાકાર, શંકુ અને ગોળાને તેના નામ થી ઓળખી શકે. ▪ ભેગી કરેલ માહિતી આધારિત અનુમાન બાંધે છે, જેમકે, ‘સમીરના ઘરમાં એજલીના ઘર કરતાં વાહન વધુ વપરાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ સમસ્યાઓ/પરિસ્થિતિમાં સાંખ્યિક પ્રક્રિયાનું વિશ્લેષણ અને ઉપયોગ કરી શકે છે. ▪ નાની કિંમતના નાણાંના સરવાળા અને બાદબાકી જૂથફેર સાથે અને વગર કરવામાં આવે છે. ▪ કિંમત દર્શાવતો ચાર્ટ અને સાદા બીલ બનાવી શકે છે. ▪ આપેલ ચોકઠાની મદદથી જગ્યા રહ્યા વિના આપેલ પ્રદેશને ભરે છે. ▪ સાદા અંકો અને આકારોના ક્રમ સમજે અને એને વિસ્તારે છે. ▪ માહિતીને ટેલીમાર્ક વડે ભેગો કરે, ચિત્રાત્મક રીતે આલેખે અને નિર્ણય પર આવે છે.

ગણિત

ઘોરણ ૪	ઘોરણ ૫	ઘોરણ ૬
<ul style="list-style-type: none"> ▪ એક સંખ્યાને બીજી સંખ્યા વડે વિવિધ રીતે ભાગે છે . જેમ કે, ચિત્રાત્મક રીતે (બિંદુ દોરીને) ▪ વર્તુળની ત્રિજ્યા, વ્યાસ અને કેંદ્ર ને ઓળખે છે. ▪ આપેલ ચોકઠાની મદદથી સમઘન અને લંબઘન દોરે છે. ▪ સાદા પદાર્થો ઉપરથી, આગળથી અને બાજુમાંથી દૃશ્ય દોરે છે. ▪ ઘડિયાળના સમયને કલાક અને મિનિટ મુજબ જુએ અને સવારના અને રાતના સમયમાં બતાવે છે. ▪ 24 કલાકની ઘડિયાળને 12 કલાકની ઘડિયાળ સાથે સરખાવે છે. ▪ ભેગી કરેલ માહિતીને કોઠામાં અને સ્તંભાલેખમાં નિરૂપણ કરે અને તેમાંથી અનુમાન કાઢે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ આપેલ હેતુ માટે નેટ ની મદદથી ઘન,નળાકાર અને શંકુ જેવી રચના બનાવે છે. ▪ નક્કર પદાર્થનું ઘનફળ જાણીતા એકમ જેમ કે, એક મગના ઘનફળ કરતાં એક બાલદીનું ઘનફળ 20ગણું છે. ▪ ત્રિકોણાકાર અને સમઘન સંખ્યામાં રચના શોધે. ▪ રોજિંદા જીવનને લગતી વિવિધ માહિતી ભેગી કરે, તેને કોઠામાં દર્શાવે અને સ્તંભાલેખ બનાવે અને તેનું અર્થઘટન કરે. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ આસપાસનાં ઉદાહરણો પરથી ચતુર્ભુજ જેવા ભૌમિતિક આકારો સમજાવી શકે. ▪ ચતુર્ભુજને તેના ખૂણા/ બાજુના આધારે વિવિધ જૂથ/ પ્રકારમાં વહેંચે છે. ▪ આસપાસના વિવિધ ઉદાહરણો પરથી ત્રિપરિમાણીય આકૃતિ શોધે છે, જેમ કે, સમઘન, લંબઘન, ગોળો, નળાકાર, શંકુ, વગેરે. ▪ ત્રિપરિમાણવાળાં ઉદાહરણ બાજુ, બિંદુ અને સમતલને લગતાં આપે અને સમજાવે છે.

ગણિત

ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
<ul style="list-style-type: none"> ▪ યોગ્ય પદ્ધતિ દ્વારા અપૂર્ણાંક અને દશાંશ અપૂર્ણાંકના ગુણાકાર અને ભાગાકાર કરી શકશે છે. ▪ બે ત્રિકોણની આપેલ વિગત પરથી તેમની સંગતતા વિષે કહી શકે છે. જેમકે બાબાબા, બાખૂબા, ખૂબાખૂ, કાકબા. ▪ વિદ્યાર્થીઓની દૈનિક માહિતી પરથી મધ્યક, મધ્યસ્થ અને બહુલક શોધી શકે છે. ▪ દરરોજ બનતી જુદી જુદી બાબતોની વિવિધતા જાણી શકશે. જેમકે વર્ગમાં દરેક વિદ્યાર્થીની ઉંચાઈ તથા સિક્કો ઉછાળતાં જોવા મળતી અનિયમિતતા. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ બે સંમેય સંખ્યાની વચ્ચે આવેલ શક્ય એટલી સંમેય સંખ્યા શોધી શકે છે. ▪ સમપ્રમાણ અને વ્યસ્ત પ્રમાણને લગતા કોયડા ઉકેલી શકે છે. ▪ એક સમાન ઉદાહરણ દ્વારા Euler's relation ચકાસી શકે છે. ▪ સમલંબ ચતુષ્કોણ અને અન્ય બહુકોણના ક્ષેત્રફળ ગ્રાફ પેપર દ્વારા શોધી સૂત્રની મદદથી ચકાસી શકે છે. ▪ બહુકોણના ક્ષેત્રફળ શોધી શકે છે. ▪ કોઈ ઘટના બને તે માટેની સંભાવના કહી શકશે.

સામાજિક વિજ્ઞાન

ઘોરણ ૬	ઘોરણ ૭	ઘોરણ ૮
<ul style="list-style-type: none"> ▪ ગ્રહો, તારા અને ઉપગ્રહો વચ્ચેનો તફાવત ઓળખે છે. ઉ.દા. સૂર્ય, પૃથ્વી . ▪ જૈવમંડળના સંદર્ભમાં પૃથ્વી પર જીવન અસ્તિત્વ અને અવકાશી પદાર્થો ઓળખે છે. ▪ ભારતના નકશા પર મહત્વના ઐતિહાસિક સ્થળોને દર્શાવે છે. ▪ જે તે સમયની સાહિત્યિક રચનામાં દર્શાવેલા ઘટના, બનાવો અને વ્યક્તિત્વનું વર્ણન કરે છે. ▪ સંસ્કૃતિ અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ભારતના નોંધપાત્ર યોગદાન જણાવે છે. ઉ.દા. ખગોળવિજ્ઞાન, ઔષધીય વિજ્ઞાન, ગણિતશાસ્ત્ર, ધાતુવિજ્ઞાન વગેરે. ▪ ઐતિહાસિક વિકાસને લગતી માહિતીનું વિશ્લેષણ કરે છે. ▪ પોતાની આસપાસ માનવીય વિવિધતાનાં સ્વરૂપોને વર્ણવે છે. ▪ પોતાની આસપાસની જુદી - જુદી વિવિધતા તરફ સ્વસ્થ વલણ વિકસાવે છે. ▪ ભેદભાવના સ્વભાવ અને સ્રોતો વિશે સમજે છે અને ભેદભાવોનાં સ્વરૂપોને જાણી શકે છે. ▪ જુદા-જુદા પ્રકારની સમાનતા અને અસમાનતાઓને જુદી તારવીને તેની સાથે સ્વસ્થ વર્તન કરે છે. ▪ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાં પ્રાપ્ત થતા વિવિધ વ્યવસાયોના જવાબદાર પરિબલો સમજાવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ વિદ્યાર્થીઓ ગોળો અથવા દુનિયાના નકશા પર વિવિધ વાતાવરણીય પ્રદેશોના વિસ્તારો અને મુખ્ય સ્થાનને ઓળખે છે. ▪ વિવિધ પરિબલોના કારણે જમીનના સ્વરૂપના નિર્માણનું વર્ણન કરે છે. ▪ પર્યાવરણના વિવિધ ઘટકો અને તેમની વચ્ચેના આંતરસંબંધને વર્ણવે છે. ▪ વિવિધ પરિબલોને કારણે વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં વિવિધતા તરફ દોરવાના કારણો જાણે છે. દા.ત. આબોહવા, જમીન - સ્વરૂપ વગેરે. ▪ ભારત સહિત વિશ્વના જુદા જુદા પ્રદેશોની આબોહવા, જુદા-જુદા પ્રદેશોમાં રહેતા લોકોના જીવન વચ્ચે આંતરિક સંબંધને ચિતારે છે. ▪ નિયત પ્રદેશોના વિકાસનાં પરિબલોનું વિશ્લેષણ કરે છે. ▪ ઇતિહાસમાં વિવિધ સમયગાળાના અભ્યાસ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સ્રોતનાં ઉદાહરણો પૂરાં પાડે છે. ▪ વિવિધ વિસ્તારના જનજીવનના આધારે ભૌગોલિક સ્થિતિ અને જીવન પદ્ધતિ વચ્ચેના સંબંધને સમજાવે છે. દા.ત. જનજાતિઓ, વિમુક્ત જાતિઓ અને વણઝારા. ▪ મધ્યયુગીન સમયગાળા દરમિયાન સામાજિક રાજકીય અને આર્થિક ફેરફારોનું વિશ્લેષણ કરે છે. ▪ રાજકીય સમાનતા, આર્થિક સમાનતા અને સામાજિક સમાનતા વચ્ચે તફાવત સમજે છે. ▪ સમાનતા અધિકારના સંદર્ભમાં પોતપોતાના ક્ષેત્રોમાં સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક મુદ્દાઓનું અર્થઘટન કરે છે. ▪ સમાજના વિવિધ વિભાગોની 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ વિદ્યાર્થીઓ ઉદ્યોગોનું તેના કદ, કાયામાલ અને માલિકીના આધારે વર્ગીકરણ કરે છે. ▪ વિશ્વના વિવિધ વિસ્તાર વચ્ચે ખેતી અને તેના વિકાસ માટેના આંતરિક સંબંધો અંકિત કરે છે. ▪ પૃથ્વી પરના માનવીય અને કુદરતી સંસાધનોના અસમાન વિતરણનું વિશ્લેષણ કરે છે. ▪ વિવિધ દેશો અને ભારતનાં રાજ્યોની વસ્તીને આલેખમાં દર્શાવે છે. ▪ ભારતીય ઉપખંડ વિવિધ વિસ્તારો અને વિશાળ વિકાસમાં સમાવિષ્ટ વિવિધ સંદર્ભ સ્રોતના ઉપયોગથી પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન સમયને મૂલવે છે. ▪ રાષ્ટ્ર નિર્માણની પ્રક્રિયામાં સિમાચિહ્નરૂપ વિકાસનું વિશ્લેષણ કરે છે. ▪ ભારતીય બંધારણના સંદર્ભમાં પોતાના પ્રદેશની સામાજિક અને રાજકીય સમસ્યાઓનું અર્થઘટન કરે છે. ▪ કાયદા ઘડવાની પ્રક્રિયા વર્ણવે છે. દા.ત. ઘરેલું હિંસાનો કાયદો, RTI, RTE, FIR કઈ રીતે નોંધાય તેનું નિદર્શન કરે છે. ▪ પોતાના વિસ્તારના વંચિતો અને પીડિતોની સમસ્યાઓ અને પરિણામોનું પૃથક્કરણ કરે છે. ▪ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓના નિયમનમાં સરકારની ભૂમિકા ઓળખે છે.

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
	<p>મહિલાઓ પ્રત્યેના ભેદભાવો અને ગેરલાભોના કારણો અને પરિણામોનું વિશ્લેષણ કરે છે.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં, વિવિધ ક્ષેત્રોમાં મહિલા-સિદ્ધિઓને ઓળખે છે. ▪ યોગ્ય ઉદાહરણો સાથે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓનું યોગદાન દર્શાવે છે. ▪ સમાચારપત્રોના યોગ્ય ઉદાહરણો સાથે મીડિયાની કામગીરી સમજાવે છે. ▪ જાહેરાત બનાવે છે. ▪ વિવિધ પ્રકારની બજારો વચ્ચેના તફાવત સમજે છે. ▪ વિવિધ બજારનાં સ્થળોએ કેવી રીતે માલ પહોંચાડવામાં આવે છે તે જાણે છે. 	

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

ઘોરણ ૬	ઘોરણ ૭	ઘોરણ ૮
<ul style="list-style-type: none"> ▪ પદાર્થ અને સજીવો જેવા કે વાનસ્પતિક રેસા, ફૂલોને તેમના દેખાવ, રચના, કાર્ય, સુવાસ વગેરે જેવાં અવલોકન થઈ શકે તેવાં લક્ષણોના આધારે ઓળખે છે. ▪ પદાર્થ અને સજીવો જેવા કે રેસા અને તાંતણાં, સોટીમૂળ અને તંતુમૂળ, વિદ્યુત સુવાહકો અને અવાહકોને તેમનાં ગુણધર્મો, રચના અને કાર્યના આધારે જુદાં પાડે છે. ▪ અવલોકન થઈ શકે તેવા ગુણધર્મનાં આધારે વસ્તુ, સજીવ અને પ્રક્રિયાનું વર્ગીકરણ કરે છે. દા.ત. પદાર્થોને દ્રાવ્ય-અદ્રાવ્યમાં પારદર્શક - અપારદર્શક - પારભાસકમાં ફેરફારને ઉલટાવી શકાય - ન ઉલટાવી શકાય વનસ્પતિને છોડ, ક્ષુપ, વૃક્ષ, વેલામાં. રહેઠાણનાં ભાગોને જૈવિક - અજૈવિકમાં ગતિને સુરેખ, ચક્રીય, અને નિયતકાલીન વગેરેમાં ▪ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવા માટે સરળ તપાસ હાથ ધરે છે. દા.ત. પ્રાણીઓના ખોરાક/ઘાસચારામાં કયા પોષક તત્ત્વો હાજર છે ? બધા ભૌતિક ફેરફારો ઉલટાવી શકાય તેવા હોય છે ? મુક્તપણે લટકાવેલ ચુંબક કોઈ ચોક્કસ દિશામાં ગોઠવાય છે ? ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાને કારણો સાથે જોડે છે. દા.ત. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ પદાર્થ અને સજીવો જેવા કે પ્રાણીજન્ય રેસા, દાંતના પ્રકાર, અરીસા અને લેન્સ વગેરેના દેખાવ, રચના, કાર્ય વગેરે જેવા અવલોકનક્ષમ લક્ષણોના આધારે ઓળખે છે. ▪ પદાર્થ અને સજીવોને તેમનાં ગુણધર્મો, રચના અને કાર્યના આધારે જુદા પાડે છે. દા.ત. જુદા-જુદા સજીવોમાં પાચન, એકલિંગી અને દ્વિલિંગી પુષ્પો, ઉષ્માના સુવાહક અને અવાહક , એસિડીક, બેઇઝીક અને તટસ્થ પદાર્થો ▪ પદાર્થો અને સજીવોને તેમની ગુણધર્મો / લાક્ષણિકતાના આધારે વર્ગીકૃત કરે છે. દા.ત. વાનસ્પતિક અને પ્રાણીજન્ય રેસા ભૌતિક અને રાસાયણિક ફેરફાર ▪ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવા માટે સરળ તપાસ હાથ ધરે છે. દા.ત. રંગીન ફૂલોના રસને એસિડ-બેઇઝ સૂચક તરીકે વાપરી શકાય ? લીલા રંગ સિવાયના પર્ણ પ્રકાશસંશ્લેષણ કરી શકે ? ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાને કારણો સાથે જોડે છે. દા.ત. પવનની ઝડપને હવાના દબાણ સાથે પાકના વિકાસને જમીનના પ્રકાર સાથે. ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાઓને સમજાવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ પદાર્થ અને સજીવોને તેમનાં ગુણધર્મો, રચના અને કાર્યના આધારે જુદા પડે છે. દા.ત. કુદરતી અને માનવ સર્જિત રેસાઓ સંપર્ક દ્વારા અને સંપર્ક વગર લાગતા બળો પ્રવાહી - વિદ્યુતના સુવાહકો અને અવાહકો તરીકે પ્રાણી કોષ અને વનસ્પતિ કોષ ▪ પદાર્થો અને સજીવોને તેમની ગુણધર્મોના / લાક્ષણિકતા આધારે વર્ગીકૃત કરે છે. જેમકે ધાતુ અને અધાતુ , ખરીફ પાક અને રવિ પાક, ઉપયોગી અને નુકશાનકારક સુક્ષ્મજીવો લિંગી અને અલિંગી પ્રજનન , આકાશી પદાર્થો ▪ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવા માટે સરળ તપાસ હાથ ધરે છે. દા.ત. દહન માટેની જરૂરી શરતો શી છે ? અથાણા અને મુરબ્બામાં આપણે મીઠું અને ખાંડ શા માટે ઉમેરીએ છીએ ? શું પ્રવાહી સરખી ઊંડાઈએ સરખું દબાણ લગાવે છે ? ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાને કારણો સાથે જોડે છે. દા.ત. હવામાં પ્રદૂષકોની હાજરી સાથે ધુમાડાની રચનાને , સ્મારકોના બગાડ સાથે એસિડ વરસાદને ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાઓને સમજાવે

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
<p>ખોરાકની ઉણપથી થતા રોગોને ખોરાક સાથે પ્રાણી અને વનસ્પતિનાં અનુકૂળનને તેનાં રહેઠાણ સાથે. હવાની ગુણવત્તાને પ્રદૂષકો સાથે વગેરે.</p> <ul style="list-style-type: none"> પ્રક્રિયા અને ઘટનાઓને વર્ણવે / સમજાવે છે. ઇ.ત. વાનસ્પતિક રેસાઓની પ્રક્રિયા, વનસ્પતિ અને પ્રાણીમાં હલનચલન, પડછાયાની રચના, સમતલ અરીસા પરથી પ્રકાશનું પરાવર્તન, હવાના ઘટકોમાં વિવિધતા, વર્મી કમ્પોસ્ટની બનાવટ વગેરે. ભૌતિક રાશિઓને માપે છે અને તેને SI (System International) એકમમાં રજૂ કરે છે. ઇ.ત. લંબાઈ. પ્રક્રિયા અને સજીવોની નામનિદર્શનવાળી આકૃતિ/ફ્લો ચાર્ટ દોરે છે ઇ.ત. ફૂલના ભાગો., સજીવોના સાંધા, નિસ્ચંદનની પ્રક્રિયા., જળચક્ર વગેરે. પોતાની આસપાસમાંથી મળી આવતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરી નમૂના(Models) નું નિર્માણ કરે છે અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ વર્ણવે છે. ઇ.ત. પિનહોલ કેમેરા, પેરિસ્કોપ, વિદ્યુત ટોચ વગેરે. પિનહોલ કેમેરા શીખેલા વૈજ્ઞાનિક ખ્યાલોને રોજીંદા જીવનમાં લાગુ કરે છે. ઇ.ત. સમતોલ આહાર માટે ખાદ્ય 	<p>પ્રાણીજન્ય રેસાની પ્રક્રિયા. ઉષ્મા પ્રસરણની વિવિધ રીત.</p> <ul style="list-style-type: none"> રસાયણિક પ્રક્રિયા માટેના શબ્દ સમીકરણ લખે છે. ઇ.ત. એસિડ અને બેઇઝની પ્રક્રિયા. ક્ષારણની પ્રક્રિયા. પ્રકાશસંશ્લેષણ. પ્રક્રિયા અને સજીવોની નામનિદર્શન વાળી આકૃતિ/ફ્લો ચાર્ટ દોરે છે. ઇ.ત. મનુષ્ય અને વનસ્પતિના અંગો અને તંત્રો. વિદ્યુત પરિપથ. પ્રાયોગિક ગોઠવણ. રેશમના કીડાનું જીવન ચક્ર. આલોખ દોરે છે અને તેનું અર્થઘટન કરે છે. ઇ.ત. અંતર – સમય આલેખ. (દિવસ – તાપમાનનો આલેખ દોરવા જણાવવામાં આવેલ છે) પોતાની આસપાસમાંથી મળી આવતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરી નમૂનાઓનું નિર્માણ કરે છે અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ વર્ણવે છે. ઇ.ત. સ્ટેથોસ્કોપ. વાયુવેગ માપક યંત્ર. શીખેલા વૈજ્ઞાનિક ખ્યાલોને રોજીંદા જીવનમાં લાગુ કરે છે. ઇ.ત. એસિડિટી (અમ્લપિત્ત) થતાં તે અંગે પગલાં લે છે. જમીનની ચકાસણી અને માવજત કરે છે. ક્ષારણ અટકાવવાના પગલા લે છે. વનસ્પતિ પ્રસારણ / વૃદ્ધિ દ્વારા 	<p>છે ઇ.ત. મનુષ્ય અને પ્રાણીમાં પ્રજનન, ધ્વનિની ઉત્પત્તિ અને પ્રસરણ, વિદ્યુત પ્રવાહની રસાયણિક અસરો, ગુણકપ્રતિબિંબની રચના, જ્યોતના ભાગો વગેરે</p> <ul style="list-style-type: none"> રસાયણિક પ્રક્રિયાના શબ્દ સમીકરણો લખે છે. ઇ.ત. ધાતુ - અધાતુની હવા, પ્રાણી અને એસિડ વગેરે સાથેની પ્રક્રિયાઓ આપાતકોણ અને પરાવર્તનકોણનું વર્ણન માપન કરે છે. આપાતકોણ અને પરાવર્તનકોણનું માપન પ્રક્રિયા અને સજીવોની નામનિદર્શન વાળી આકૃતિ/ફ્લો ચાર્ટ દોરે છે ઇ.ત. કોષરચના, આંખ, મનુષ્ય પ્રજનન અંગો, પ્રાયોગિક ગોઠવણ વગેરે પોતાની આસપાસમાંથી મળી આવતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરી નમૂના(Models) નું નિર્માણ કરે છે અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ વર્ણવે છે. ઇ.ત. પિનહોલ કેમેરા. પેરિસ્કોપ. વિદ્યુત ટોચ વગેરે. શીખેલા વૈજ્ઞાનિક ખ્યાલોને રોજીંદા જીવનમાં લાગુ કરે છે. ઇ.ત. સમતોલ આહાર માટે ખાદ્ય પદાર્થની પસંદગી કરવી. દિશા શોધવા માટે હોકાયંત્રનો ઉપયોગ કરવો. અતિવૃષ્ટિ / અનાવૃષ્ટિનો સામનો કરવાના માર્ગો સૂચવવા વગેરે.

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
<p>પદાર્થની પસંદગી કરવી. પદાર્થોનું અલગીકરણ કરવું. અતિવૃષ્ટિ / અનાવૃષ્ટિ દરમિયાન લેવાની કાળજીઓ</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ પર્યાવરણને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. <p>દા.ત. ખોરાક, પાણી, વિદ્યુતના વ્યયને અને કચરાના ઉત્પાદનને ઘટાડવું. વરસાદી પાણીના સંગ્રહ, વનસ્પતિની કાળજી વગેરે બાબતો સંદર્ભે</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ રચના, આયોજન અને પ્રાપ્ય સંશાધનોના ઉપયોગમાં સર્જનાત્મકતા પ્રદર્શિત કરે છે. ▪ પ્રામાણિકતા, વસ્તુલક્ષિતા, સહકાર, ભય અને પૂર્વગ્રહથી મુક્તિ જેવાં મૂલ્યો પ્રદર્શિત કરે છે. 	<p>ખેતી. સાધનમાં બે કે તેથી વધુ વિદ્યુત કોષને યોગ્ય ક્રમમાં જોડે છે. આપત્તિ દરમિયાન અને બાદ યોગ્ય પગલાં લે છે.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ પર્યાવરણના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરે છે. <p>દા.ત. જાહેર સ્થળો પર સ્વચ્છતા માટે યોગ્ય પ્રથાને અનુસરે છે. પ્રદૂષકોનાં ઉત્પાદનને ઘટાડે છે. માટીનું ધોવાણ અટકાવવા વૃક્ષો વાવે છે. કુદરતી સંસાધનના અતિશય વપરાશના પરિણામો વિશે અન્યમાં સંવેદના જગાડે છે વગેરે જાહેર સ્થળો પર સ્વચ્છતા</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ રચના, આયોજન અને પ્રાપ્ય સંશાધનોના ઉપયોગમાં સર્જનાત્મકતા પ્રદર્શિત કરે છે 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ પર્યાવરણને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દા.ત. ખોરાક, વિદ્યુતના વ્યયને અને કચરાના ઉત્પાદનને ઘટાડવું. વગેરે બાબતો સંદર્ભે જાગૃતિ ફેલાવે છે ▪ પોતાની આસપાસમાંથી મળી આવતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરી નમૂનાઓનું નિર્માણ કરે છે અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ વર્ણવે છે. ▪ પર્યાવરણના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરે છે. દા.ત. સંસાધનોનો ન્યાયિક ઉપયોગ કરે ખાતર અને જંતુનાશકનો નિયંત્રિત ઉપયોગ કરે ▪ રચના, આયોજન અને પ્રાપ્ય સંસાધનોના ઉપયોગમાં સર્જનાત્મકતા પ્રદર્શિત કરે છે ▪ પ્રામાણિકતા, વસ્તુલક્ષિતા, સહકાર, ભય અને પૂર્વગ્રહથી મુક્તિ જેવા મૂલ્યો પ્રદર્શિત કરે છે. ▪ પદાર્થ અને સજીવો જેવા કે પ્રાણીજન્ય રેસા, દાંતના પ્રકાર, લેન્સ વગેરેના દેખાવ, રચના, કાર્ય વગેરે જેવા અવલોકનક્ષમ લક્ષણોના આધારે ઓળખે છે. ▪ પદાર્થ અને સજીવોને તેમનાં ગુણધર્મો, રચના અને કાર્યના આધારે જુદા પાડે છે. દા.ત. એકલિંગી અને દ્વિલિંગી પુષ્પો ઉષ્માના સુવાહક અને અવાહક એસિડીક, બેઇઝિક અને તટસ્થ પદાર્થો લેન્સ દ્વારા રચાતા પ્રતિબિંબ વગેરે

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ પદાર્થો અને સજીવોને તેમની ગુણધર્મો / લાક્ષણિકતાના આધારે વર્ગીકૃત કરે છે. દા.ત. વાનસ્પતિક અને પ્રાણીજન્ય રેસા ભૌતિક અને રાસાયણિક ફેરફાર ▪ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવા માટે સરળ તપાસ હાથ ધરે છે. દા.ત. રંગીન ફૂલોના રસને એસિડ-બેઇઝ સૂચક તરીકે વાપરી શકાય ? શું શ્વેત પ્રકાશ એ ઘણા બધા રંગોનો બનેલ છે ? ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાને કારણો સાથે જોડે છે. દા.ત. પવનની ઝડપને હવાના દબાણ સાથે ભૂગર્ભ જળસ્તરમાં થયેલ ઘટાડાને માનવીય પ્રવૃત્તિ સાથે. ▪ પ્રક્રિયા અને ઘટનાઓને સમજાવે છે. દા.ત. પ્રાણીજન્ય રેસાની પ્રક્રિયા. ઉષ્મા પ્રસરણની વિવિધ રીત. વિદ્યુત પ્રવાહની ઉષ્મીય અને ચુંબકીય અસર વગેરે. ▪ રાસાયણિક પ્રક્રિયા માટેના શબ્દ સમીકરણ લખે છે. ▪ માપન અને ગણન કરે છે. દા.ત. સાદા લોલકનો આવર્તકાળ વગેરે. ▪ પ્રક્રિયા અને સજીવોની નામનિર્દેશન વાળી આકૃતિ/ફ્લો ચાર્ટ દોરે છે. દા.ત. રેશમના કીડાનું જીવન ચક્ર.

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭	ધોરણ ૮
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ આલોખ દોરે છે અને તેનું અર્થઘટન કરે છે. દા.ત. અંતર – સમય આલોખ. ▪ પોતાની આસપાસમાંથી મળી આવતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરી નમૂનાઓનું નિર્માણ કરે છે અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ વર્ણવે છે. દા.ત. સ્ટેથોસ્કોપ. વાયુવેગ માપક યંત્ર. વિદ્યુત ચુંબકો, ન્યૂટન ડિસ્ક વગેરે. ▪ શીખેલા વૈજ્ઞાનિક ખ્યાલોને રોજીંદા જીવનમાં લાગુ કરે છે. દા.ત. એસિડિટી (અમ્લપિત્ત) થતાં તે અંગે પગલાં લે છે. ક્ષારણ અટકાવવાના પગલા લે છે. આપત્તિ દરમિયાન અને બાદ યોગ્ય પગલાં લે છે. ▪ પર્યાવરણના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરે છે. દા.ત. જાહેર સ્થળો પર સ્વચ્છતા માટે યોગ્ય પ્રથાને અનુસરે છે અને તેનાં વિશે અન્યમાં સંવેદના જગાડે છે વગેરે.

પર્યાવરણ

ધોરણ ૩	ધોરણ ૪	ધોરણ ૫
<ul style="list-style-type: none"> ▪ પરિવાર અને પરિવારના સભ્યો સાથેના સંબંધો ઓળખે છે. ▪ ઘર, શાળા અને પડોશમાં રહેલી વસ્તુઓ અને ચિહ્નો (જેવાં કે વાહનો, ચૂલો, વાહન વ્યવહાર અને સંદેશા વ્યવહાર, ચિહ્નોર્ક વગેરે), સ્થાનો (જેવાં કે ઘરો, આશ્રયસ્થાનોનાં પ્રકાર, બસ સ્ટેન્ડ, પેટ્રોલ પંપ વગેરે), પ્રવૃત્તિઓ (જેવી કે વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો, રાંધણ પ્રક્રિયાઓ) વગેરેને ઓળખે છે. ▪ વિવિધ વયજૂથોના લોકો, પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓની ખોરાકની જરૂરિયાતો, ખોરાક અને પાણીની ઉપલબ્ધતા અને ઘર અને આસપાસના વાતાવરણમાં પાણીના ઉપયોગ અંગેનું વર્ણન કરે છે. ▪ કૌટુંબિક સભ્યોની ભૂમિકા, કૌટુંબિક લક્ષણો, ટેવો, કાર્યો અને સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાની જરૂરિયાતનું વર્ણન મૌખિક, લેખિત કે અન્ય સ્વરૂપે કરે છે. ▪ વર્તમાન અને ભૂતકાળની (પૂર્વજોના સમયની) વસ્તુ અને પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચેનો ભેદ પારખે છે. (ઉ.દા. તરીકે કપડાં/વાસણો/રમતો/લોકો દ્વારા કરવામાં આવતાં કાર્યો વગેરે). ▪ ઘર, વર્ગખંડ, શાળાના નકશામાં વસ્તુઓની દિશાઓ અને સ્થાન ઓળખે છે તથા મૌખિક રીતે જણાવે છે. ▪ દૈનિક જીવનની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રતીકો અને બિન પ્રમાણભૂત એકમો જેવાં કે વેત, ચમચી, વાસણ વગેરેનો ઉપયોગ કરીને 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ સંયુક્ત કુટુંબના સભ્યોના પારિવારિક સંબંધોને ઓળખે છે. ▪ ઝૂંડમાં રહેતાં પ્રાણીઓ જેવાં કે, કીડીઓ, માખીઓ, હાથીઓના સમૂહોનાં વર્તનો, પક્ષીઓની માળા બાંધવાની રીતો, જન્મ, લગ્નનાં અને સ્થળાંતરને કારણે માનવ કુટુંબમાં થતા ફેરફારોને સમજાવે છે. ▪ વડવાઓ દ્વારા મળેલ વારસાગત વિવિધ કૌશલ્યો/વ્યવસાયો જેવાં કે, ખેતી, બાંધકામ, કલા અને હસ્તઉદ્યોગ વગેરેની તાલીમમાં સંસ્થાઓની ભૂમિકા વર્ણવે છે. ▪ દૈનિક જરૂરિયાતો જેવી કે, ખોરાક, પાણી, કપડાંના ઉત્પાદન અને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા સમજાવે છે. (દા.ત. અનાજનું ખેતરમાંથી બજારમાં અને ત્યાંથી ઘર સુધી પહોંચવું, સ્થાનિક સોતમાંથી પાણીના ઘરેલું શુદ્ધીકરણની રીતો). ▪ ભૂતકાળ અને વર્તમાનની વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે તફાવત સમજાવે છે. ઉ.દા. (વાહન વ્યવહાર, ચલણ, રહેઠાણ, સામગ્રી, સાધનો, કૌશલ્યો, ખેતી, બાંધકામ વગેરે). ▪ ઘટના માટેની પરિસ્થિતિઓ, ગુણધર્મો (ઉ.દા. બાષ્પીભવન, ઘનીભવન, વિસર્જન, શોષણ) અંગે અનુમાન, અવકાશીય વસ્તુઓ (ઉ.દા. અંતર-નજીક/દૂર, વજન, સમય, અવધિ) અંગે પ્રામાણિક અને સ્થાનિક એકમો (ઉ.દા. કિલો, ગજ, પાવ વગેરે) દ્વારા અનુમાન, કારણ અને અસરો (પદાર્થોનું કદ/વૃદ્ધિ ફૂલ/ફળ અને 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ પ્રાણીઓની વિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયો અને અસામાન્ય લક્ષણો (દૃષ્ટિ, ગંધ, સાંભળવું, ઊંઘ, ધ્વનિ વગેરે) તથા પ્રકાશ, ધ્વનિ, ખોરાક વગેરે અંગે પ્રાણીઓના પ્રતિભાવો વર્ણવે છે. ▪ આપણા દૈનિકજીવનમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અને મૂળભૂત જરૂરિયાતો (ખોરાક, પાણી વગેરે)ને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા સમજાવે છે. (દા.ત. ખેતપેદાશો ખેતરથી રસોડા સુધી પહોંચવાની પ્રક્રિયા, અનાજમાંથી રોટલી બનવાની પ્રક્રિયા, અનાજની જાળવણીની તકનીકો, જળસોતોમાંથી પાણીના સંગ્રહની રીતો). ▪ ભૂપ્રદેશ, વાતાવરણ, સોતો (ખોરાક, પાણી, આહાર, આજીવિકા) અને સાંસ્કૃતિક જીવન વચ્ચે જોડાણ સ્થાપે છે. (ઉ.દા. દૂર/મુશ્કેલ ક્ષેત્રો, જેમ કે ગરમ/ઠંડા રણમાં જીવન). ▪ વર્તમાન અને ભૂતકાળના રિવાજો, ટેવો અને રીતોમાં સિક્કાઓ, ચિત્રો, સ્મારકો, સંગ્રહાલય વગેરેના માધ્યમથી આવેલ ફેરફારો શોધે છે તથા તેનું વડીલો સાથે આદાન-પ્રદાન કરે છે. (દા.ત. ખેતી સંરક્ષણ, તહેવારો, કપડાં, પરિવહન, સાધનો, વ્યવસાયો, ઇમારતો, ઘર, રાંધવાની પ્રક્રિયા, ખાવું અને કામ કરવાની રીતો). ▪ કોઈ ઘટના અંગેની પરિસ્થિતિઓ અને ગુણધર્મો અંગે અનુમાન કરે છે તેમજ અવકાશી જથ્થો (અંતર, વિસ્તાર, માપ, વજન વગેરે) અને સમય અંગે સાદા અને પ્રમાણભૂત

ધોરણ ૩	ધોરણ ૪	ધોરણ ૫
<p>અનુમાન અને અંદાજ કરે છે.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ અવલોકનો, અનુભવો, વસ્તુઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને અલગ-અલગ રીતે મુલાકાત લીધેલ સ્થાનો પરની માહિતી નોંધે છે અને ચંદ્રના આકારો, ઋતુઓ વગેરે વિશે આગાહી કરે છે. ▪ ચિત્રો, આકૃતિઓ, કલાત્મક રચનાઓ, નમૂનાઓ, વસ્તુઓનું ઉપર, સામે અને બાજુનું દૃશ્ય, સાદા નકશાઓ વર્ગાખંડ, ઘર, શાળા વગેરે દોરે છે તથા સૂત્રો, કવિતાઓ રચે છે. ▪ રમતો જેવી કે (સ્થાનિક, ઇન્ડોર, આઉટડોર) અને અન્ય સામૂહિક કાર્યોમાં નિયમોનું અવલોકન કરે છે. ▪ સારો-ખરાબ સ્પર્શ, કાર્યો માટેની પ્રથાઓ, રમત, નાટક, જાતિની ઓળખ, પરિવારમાં મળતો ખોરાક, પરિવાર તથા સ્કૂલમાં થતા અનાજ, ખોરાક, પાણીના દુરુપયોગ વિશે મૌખિક અભિપ્રાય આપે છે. ▪ આસપાસના વાતાવરણમાંથી વૃક્ષો, પ્રાણીઓ, અશક્ત, વૃદ્ધો અને પરિવારની જુદા જુદા પ્રકારની ગોઠવણ (જેમ કે દેખાવ, ક્ષમતાઓ, ગમો-અણગમો તથા પાયાની જરૂરિયાત જેવી કે ખોરાક રહેઠાણની પ્રાપ્યતા વગેરે) અંગે સંવેદનશીલતા દર્શાવે છે. 	<p>શાકભાજીના ટકાઉપણા) વચ્ચે સંબંધ સ્થાપિત કરવા માટે સાધનો/ગોઠવણનો ઉપયોગ કરે છે.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ પોતાના અવલોકનો, અનુભવો, વસ્તુઓ અંગેની માહિતી, પ્રવૃત્તિઓ, મહત્વની ઘટનાઓ, મુલાકાત લીધેલ સ્થળોને (મેળાઓ, તહેવારો, ઐતિહાસિક સ્થળો) અલગ રીતે નોંધે છે અને પ્રવૃત્તિઓ અને અસાધારણ ઘટનાની આગાહી કરે છે. ▪ જાહેર પાટિયું, પોસ્ટર્સ, ચલણ (નોટ્સ/સિક્કા) રેલવે ટિકિટ, ટાઇમટેબલ વગેરેમાં આપેલ માહિતીનો ઉપયોગ કરે છે. ▪ સ્થાનિક કચરાનો ઉપયોગ કરીને કોલાજ ડિઝાઇન, નમૂનાઓ, રંગોળીઓ, પોસ્ટર્સ, સંગ્રહપોથી અને તથા શાળા અને આસપાસના સાદા નકશાઓ બનાવે છે. ▪ કુટુંબ, શાળા અને પડોશમાં બનેલા બનાવો દા.ત. પસંદગી, નિર્ણય લેવો, સમસ્યા નિવારણ, જાહેર સ્થળોએ જાતિગત ભેદભાવો- પાણી, મધ્યાહ્ન ભોજન, સમૂહભોજન, બાળકોના હક્કો- શાળામાં બાળકોનું અપમાન, સજા, બાળમજૂરી વગેરે પરથી અવલોકન અને અનુભવ કરી મૌખિક અભિપ્રાય આપે છે. ▪ આરોગ્ય, ઘટાડો, પુનઃઉપયોગ અને પુનઃ ઉત્પાદન અંગે ઉપાયો સૂચવે છે અને વિભિન્ન સજીવો (દા.ત. વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ, વડિલો અને અશક્ત વ્યક્તિઓ) તથા સ્ત્રોતો- ખોરાક, પાણી અને જાહેર મિલકતોની કાળજી લે છે. 	<p>એકમોમાં અંદાજ કાઢે છે અને સાદા સાધનો/ગોઠવણનો ઉપયોગ કરીને ખાતરી કરે છે. (દા.ત. તરવું, ડૂબવું, મિશ્રણ, બાષ્પીભવન, અંકુરણ, બગાડ, શ્વસન, સ્વાદ).</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ અવલોકનો, અનુભવો, માહિતીઓને (જેમ કે કોષ્ટકો, ચિત્રો, બારગ્રાફ, પાઇચાર્ટ્સ) સંગઠિત કરી નોંધ કરે છે તથા કારણ અને અસર (દા.ત. તરવું, ડૂબવું, મિશ્રણ, બાષ્પીભવન, અંકુરણ, બગાડ) વચ્ચે સંબંધ સ્થાપિત કરવા માટે તરાહો અને પ્રવૃત્તિઓ અંગે આગાહી કરે છે. ▪ વિવિધ પ્રકારની સ્થાનિક અને નકામી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીને પોસ્ટર, ડિઝાઇન, મોડેલ્સ, સેટઅપ્સ, સ્થાનિક વાનગીઓ, ચિત્રો, આસપાસના મુલાકાત લીધેલ સ્થળોના નકશા બનાવે છે તથા કવિતાઓ, સૂત્રો અને પ્રવાસ વર્ણન લખે છે. ▪ અવલોકન કરેલ અને અનુભવાયેલ પ્રશ્નો અંગે અભિપ્રાયો આપે છે તથા પદ્ધતિઓ અને ઘટનાઓનું સમાજના મોટા પ્રશ્નો/મુદ્દાઓ (દા.ત. સ્ત્રોતોની પ્રાપ્તિ માટેના ભેદભાવો- સ્થળાંતર, વિસ્થાપન, બાળહક્કો વગેરે) સાથે સંબંધો સ્થાપે છે. ▪ આરોગ્ય, સ્વાસ્થ્ય, નકામી ચીજ-વસ્તુઓનું સંચાલન, આપત્તિ/કટોકટીની પરિસ્થિતિઓ અને સંસાધનો (જમીન, ઇંધણ, જંગલો, વગેરે)ના બચાવ માટેના માર્ગો સૂચવે છે અને વંચિતો માટે સંવેદનશીલતા દાખવે છે.

